

Emin ARMANO

Zagubljene orgulje Glavotoka

Prof. mr. art. Emin ARMANO
red. prof. Muzičke akademije Sveučilišta u Zagrebu, u miru
Matka Mandića 9
HR – 10 110 Zagreb
emin.armano@gmail.com

UDK / UDC
780.649:27-523.42(497.5 Glavotok)(088.27)(093)„1691“
Primljeno / Received: 19. IV. 2019.
Prihvaćeno / Accepted: 21. X. 2023.
Prethodno priopćenje / Preliminary communication
DOI: <https://doi.org/10.58173/kz.78.6>

Prilikom radova na krovu crkve sv. Marije na Glavotoku na tavanu crkve pronađeni su ostaci orgulja nabaoljenih 1691. godine i ostaci još jednih orgulja sagrađenih u 18. stoljeću. Zahvaljujući prijevodu dokumenta datiranog u 1691. godinu bilo je moguće barem približno utvrditi dio prošlosti pronađenog instrumenta iz 16. stoljeća. Pregled ostataka orgulja nabavljenih 1691. godine obavljen je od 14. do 17. lipnja 2018. godine. Tom prilikom uočen je niz zanimljivih konstrukcijskih detalja koji zaslužuju pažnju organologa i djelovanje službe za zaštitu kulturne baštine. Nakon temeljite analize sačuvanih dijelova moći će se zatečena supstanca s većom sigurnošću vrednovati u okviru malobrojnog fonda sačuvanih orgulja iz 16. i 17. stoljeća u Republici Hrvatskoj. Zasad se može utvrditi da su pronađeni ostaci dio najstarijih orgulja na otoku Krku i jedne od najstarijih u Primorsko-goranskoj županiji i Hrvatskoj. Navedene činjenice bile su dovoljno jak poticaj za izradu elaborata kojim se predlaže restauracija postojećih dijelova orgulja, kao i rekonstrukcija onih dijelova koji nedostaju. Elaborat je predan samostanu na Glavotoku i nadležnom Konzervatorskom odjelu u Rijeci. Na temelju tog elaborata može se provesti natječaj za odabir orguljarske radionice koja bi uz organološku suradnju izvela predviđene restauratorsko-rekonstrukcijske radove. Konačan i priželjkivani rezultat je postavljanje obnovljenog instrumenta u crkvi za koju je bio i nabaoljen.

Ključne riječi: Glavotok, Capo di Veglia, Francesco de Poppe, Franjo Depope, orgulje, organo, organ Glavotok.

Do prije desetak godina podaci o orguljama u crkvi sv. Marije franjevačkog samostana na Glavotoku bili su samo arhivska činjenica. No tada, prilikom radova na krovu crkve, na tavanu su pronađeni ostaci dvojih orgulja, koji su preneseni u garažu unutar samostanskog dvorišta. To „otkriće“ vjerojatno je potaknulo istraživanje pa su u knjizi

Sl. 1. Zatečeno stanje

Povjestne crte o samostanskom III. Redu sv. o. Franje po Dalmaciji, Kvarneru i Istri i poraba glagolice u istoj redodržavi (1910.) o. Stjepana M. Ivančića pronađeni podaci o gvardijanu fra Francescu de Poppeu, inicijatoru kupnje orgulja.¹ U arhivu franjevačkog samostana sv. Franje Ksaverskog u Zagrebu postoji rukom pisana bilješka iz 1691. godine, u kojoj je na talijanskom jeziku opisana nabava orgulja.² O. Stjepan M. Ivančić pišući o samostanu sv. Marije na Glavotoku piše: „God. 1692. crkva sv. Marije glavotočke pod starešinstvom O. Frana Depope bi narešena pristojnim i izvrstnim orguljama, što ih nabavi preč. O. Daniel N. Seguasta trećoredac u Mletcima za 1260 lira i 12 krajcara od graditelja N. Zambelli. Občeno

¹ O. Stjepan nauč. Ivančić: *Povjestne crte o samostanskom III. Redu sv. o. Franje po Dalmaciji, Kvarneru i Istri i poraba glagolice u istoj redodržavi*, Zadar: Odlikovana Tiskarna E. Vitaliani, 1910.

² Prijevod bilješke na hrvatski jezik gospodina Živka Nižića iz Zadra ljubazno mi je dostavio fra Izak Špralja. Arhiv Provincijalata franjevaca trećoredaca u Zagrebu na Ksaveru nije sreden pa nije moguće navesti arhivsku signaturu izvornog dokumenta.

Sl. 2. Manual

je ipak mnenje da su današnje postojeće orgulje djelo izvrstnog graditelja dalmatinca Nakića.”³

Pregledom ostataka obaju instrumenata, koji sam na Glavotoku obavio od 14. do 17. lipnja 2018. godine, i nakon konzultacija s organologom Božidarom Grgom, datirao sam stariji instrument u 16., a noviji u 18. stoljeće. Pažnju sam u daljnjem radu obratio na orgulje iz 16. stoljeća.

Spomenuti prijenos ostataka orgulja s tavana crkve u garažu obavljen je, srećom, dovoljno pažljivo pa su sačuvani dijelovi orgulja iz 16. stoljeća ostali uglavnom fizički povezani. To uvelike olakšava organološki rad na evidentiranju i valorizaciji pronađenih ostataka i stvaranje dovoljno argumentirane predodžbe o fizičkoj veličini i izgledu instrumenta. U odgonetavanju fizičke veličine orgulja znatno mi je pomogla i informacija

³ IVANČIĆ 1910, 220.

dobivena od riječkog konzervatora Damira Sabalića koji je prilikom izvođenja istražnih i građevinskih radova u unutrašnjim dijelovima crkve utvrdio postojanje niše u sjevernom zidu, koja je u nekom trenutku bila zazidana. U podnožju niše postojale su četiri drvene grede na kojima se nalazio konzolno smješten balkon na kojem je sjedio orguljaš.

Trenutačno stanje sačuvane supstance orgulja je sljedeće: od sedam konstruktivnih dijelova orgulja (kućište, sviraonik, registarski i svirni prijenos, sustav za opskrbu zrakom, zračnice, fonički materijal, zvučno tijelo orgulja) imamo u raznim stupnjevima devastacije sačuvana četiri dijela. To su sviraonik, registarski i svirni prijenos (traktura), sustav opskrbe zrakom (jedan mijeh) i zračnica s prospektnim rasterom za svirale. Na temelju analize navedenih sačuvanih dijelova, teksta bilješke o nabavi orgulja 1691. godine te podatka o lociranoj (sada zazidanoj) niši u sjevernom zidu crkve pokušat će se odgovoriti na pitanje – kakve su orgulje postavljene 1692. godine u crkvi sv. Marije na Glavotoku?

Analiza teksta bilješke o nabavi orgulja

Analizom teksta bilješke moguće je utvrditi ovaj slijed događanja: gvardijan samostana na Glavotoku, M. R. P. Poppe daje novac za nabavu orgulja maestru fra Danielu Sagnartu(?).⁴

1. fra Daniel plaća 200 dukata Antunu Zambelliju, vlasniku orgulja,
2. orguljar ili orguljaš Menzaro je ugradio jednu nedostajuću sviralu, ugodio orgulje, i ukrcao ih (ne piše detaljnije),
3. orgulje su premještene iz crkve sv. Križa (*Chiesa della Croce*) do ograde crkve sv. Zakarije na Rivi Sciavuna gdje ostaju čuvane dva mjeseca,
4. 3. listopada 1691. godine su ukrcane na brod kapetana Matije Sclapija (Sclopia?),
5. cijena nabave orgulja je bila „1.270 12 (nečitko), što bi bilo 200 mletačkih dukata, po 5 umanjeno za 4 solda“.

Iz navedenog je moguće zaključiti da je gvardijan de Poppe kupio rabljene orgulje koje je venecijanski orguljar ili orguljaš Menzaro

⁴ Prezime Sagnarto je pod znakom pitanja i prevoditelj ga je naveo na posljednjoj, četvrtoj stranici prijevoda.

Sl. 3. Kratka oktava

popravio, ugodio i pripremio za transport. Ako je ova prosudba ispravna, orgulje su u trenutku kupnje bile stare najmanje četrdesetak do pedesetak godina, ako ne i starije, dakle taman toliko da se počnu događati kvarovi i da se javlja potreba za zamjenom pojedinih oštećenih svirala.

Analiza sačuvane supstance orgulja

Manual

Opseg C/E-c3 (45 tipaka) je neuobičajen u 16. stoljeću. Izrada tipaka je jednostavna. Donje tipke imaju djelomično obrušene postrane rubove širih (prednjih) dijelova obloga. Čela tipaka ukrašena su drvenim lunetama izrađenima profiliranim svrdlom. Gornje tipke nemaju uobičajene kosine na prednjim i bočnim dijelovima. Rubnik manuala je izuzetno jednostavan, većim dijelom ima ravne linije s decentno profiliranim početkom i završetkom.

Sl. 4. Obloga donje tipke

Registarski i svirni prijenos

Prijenos je mehanički. Registarski s drvenim pomicaljkama (smjer pokretanja: lijevo-desno) koje su na drvene mačeve spojene pomoću debelih željeznih kovanih žica. Način je u nekim detaljima tipičan za mletačko graditeljstvo 16. stoljeća. Svirni prijenos tipičan je za mletačko graditeljstvo. Dijelovi su mu: jednokraka tipka, željezna potezna žica, redukcije od kovanog željeza, željezna potezna žica, kožna pulpeta (bez „perle“, oblik tuljca), „S“ kuka, ventil. Posebnost i u Hrvatskoj možda jedini primjer čini izvedba svirnog prijenosa za 9 ventila *na donjoj dasci* zračne komore riješena pomoću *dvostrane redukcijske daske*. Sprijeda su željezne redukcije za ventile svirala na zračnici, a straga za ventile 9 drvenih svirala na niže smještenoj zasebnoj sviralnoj gredi.

Zračnica

Zračnica za 5 registara dužine 1147 mm i širine 319 mm ima zračnu komoru, matičnu ploču, tonske kancele i samo dvije sviralne grede. Spajanje svih fiksnih dijelova izvedeno je kovanim željeznim čavlima.

Sl. 5. Luneta čela donje tipke

Važno je napomenuti da sviralne grede metalnih svirala nisu veće od vanjskih mjera okvira zračnice (matične ploče). Tonskih ventila s čeličnim oprugama i mjedenim vodilicama na matičnoj ploči ima 45 (koliko i tipaka), a na donjoj dasci zračne komore još 9 dodatnih ventila za 9 drvenih svirala tonova C, D, E, F, G, A, B, H, c° osnovnoga registra orgulja (*principale*) koje su smještene niže, iza zračnice na zasebnoj sviralnoj gredi. Na zračnici su dvije sviralne grede. Jedna za registar *principale* sa 17 rupa za prospektne svirale i 19 rupa za unutarnje svirale. Druga sviralna greda je zajednička za 4 registra. Sviralne grede imaju španjolske jahače za ispust na kliznicama bježećeg zraka. Zračnica ima ukupno 5 kliznica i sve su se pokretale drvenim mačevima na desnoj strani. Nije primijećeno da bi zračnica bila građena s podijeljenim (*divisi*) registrima. Rasteri unutarnjih svirala nisu sačuvani. Postoji samo raster prospektnih svirala prema kojem je moguće zaključiti da je najveća svirala (*principale*, cis°) u prospektu bila u sredini i da je imala promjer oko 70 milimetara. Prospekt orgulja oblikovan piramidalno imao je 17 svirala.

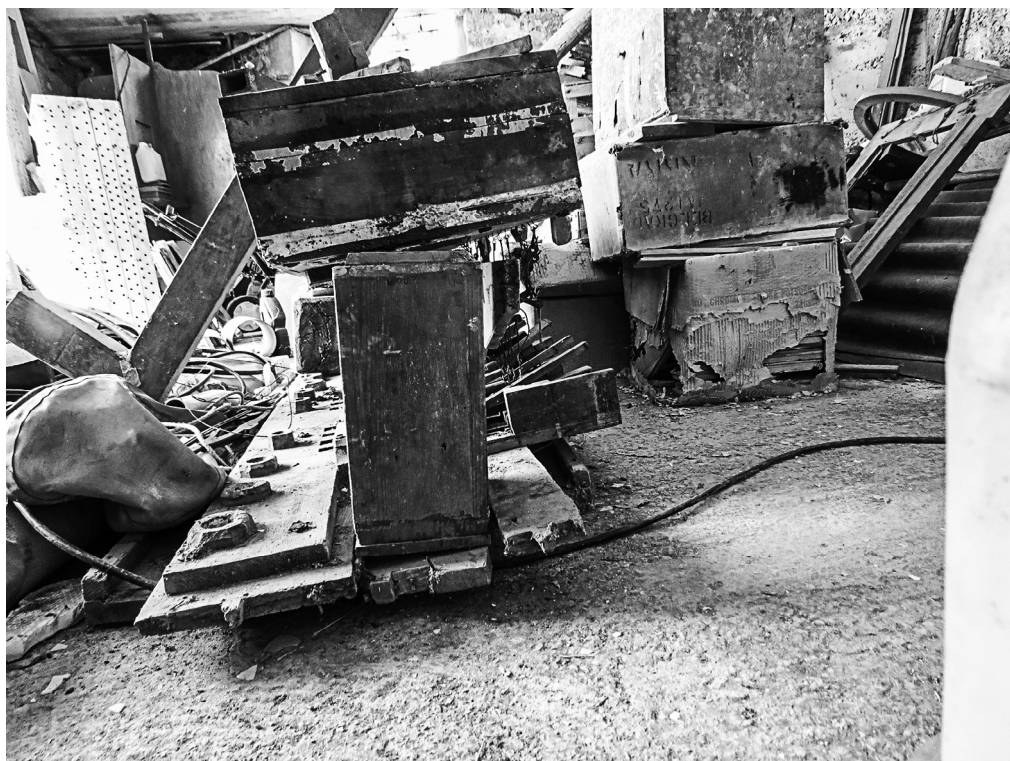
Sl. 6. Registariski prijenos

Sustav opskrbe zrakom

Od sustava za opskrbu zrakom sačuvan je samo jedan višenaborni klinasti mijeh s 4 unutarnja nabora i kratak zračni kanal kojim se spaja na zračnicu. Vanjske dimenzije mijeha su: dužina 1220 mm, širina 390 mm, visina 82 mm + 57 mm kutija za balast, dakle ukupna visina spuštjenoga mijeha iznosi 139 mm.

Fonički materijal (svirale)

Ostaci preostalih svirala obaju instrumenata stavljeni su u jedan putni kovčeg. Cjelokupni je materijal devastiran pa je gotovo nemoguće bilo što pouzdano zaključiti. Ipak se uspjelo razvrstati metalne svirale prema tipu (cilindrične, konične, *a camino*), prema oznakama (zaparane, štancane, bez oznaka), prema vrsti materijala (SnPb, Zn), prema dužini nogu mjereno u milimetrima (razvrstano u nekoliko grupa: 120-130, 216-186, 170-156 mm). Zatečene svirale nastajale su u rasponu od četiri

Sl. 7. Zračnica na zračnom kanalu

stoljeća. Mjerenjem promjera svirala, onih koje tipom i načinom izrade pripadaju nekoj cjelini, nije bilo moguće pronaći logiku neke registarske menzuracije, kao niti odrediti pripadnost svirala pojedinim registrima. Nekoliko (3 kom.) nevješto rađenih drvenih otvorenih svirala sa stijenkama debljine samo 5 mm pronađeno je u rastavljenom stanju. Najvjerojatnije nisu izvorne. Tonska dužina svirala (1035 mm) upućuje na zaključak da su izrađene za 4-stopni registar. Izmjerena širina utora na prospektnom rasteru za najveću sviralu u prospektu upućuje na zaključak da su svirale imale renesansnu menzuru. Bile su za 5-6 PT uže od barokne norme u drugoj polovici 18. stoljeća.

Analiza otkrića zazidane niše na sjevernom zidu crkve

Prema riječkom konzervatoru Damiru Sabaliću, dimenzije niše su bile: visina 237 cm, a širina 140 cm. Može se pretpostaviti da je u nišu bio smješten instrument, a da je na konzolno izbačenom balkonu sjedio

Sl. 8. Zakovana zračnica

orguljaš koji je gledajući desno komunicirao s misnikom, a lijevo s prisutnim vjernicima u crkvi. Mjehovi su se vjerojatno nalazili u bazi kućišta instrumenta i poslužitelj mijeha (kalkant) je rukovao njima stojeći iza stražnje strane orgulja.

Zvučno tijelo orgulja

Na kraju treba pokušati iz svih dosad otkrivenih činjenica ponuditi hipotetsku dispoziciju glavotočkih orgulja. Uzimajući u obzir da su orgulje mletačkih graditelja u pravilu principalne orgulje, dakle s otvorenim cilindričnim sviralama, najvjerojatnije je da su orgulje imale 4-stopnu (manje 8-stopnu) zvučnu osnovu. S obzirom na to da pregledom zračnice nije uočeno postojanje *spezzati* registara (*voce umana* ili *flauto bassi* i *flauto soprani*), pretpostavljam da je dispozicija bila sljedeća:

Sl. 9. Ventili i pulpete

manual C/E-c ₃	
1. Principale 4' (ili 8')	9 drvenih svirala + 17 metal. prospekt. + 19 unutarnjih
2. Ottava	45 metalnih svirala, unutarnjih
3. Decima nona	45 metalnih svirala, unutarnjih
4. Vigesima seconda	45 metalnih svirala, unutarnjih
5. Vigesima sesta	45 metalnih svirala, unutarnjih

Tlak svirnoga zraka bio je nizak, možda oko 40 mm vs, a izrezi labija niski oko $1/5$ do $1/4$ širine labija. Temperacija je mogla biti srednjetonska, jedna od onih koje su se koristile u 16. stoljeću u venecijanskoj graditeljskoj tradiciji. Tako koncipiran instrument s kućištem bi mogao biti smješten u nišu koja je pronađena u Sabalićevu istraživanju. Važno je napomenuti da su netom navedeni opis instrumenta i njegova

Sl. 10. Mijeh

konceptija izrađeni na temelju pregleda teško oštećene izvorne supstance. Pouzdani zaključak o veličini zvučne osnove orgulja (8 ili 4 stope), kao i sastav registarske dispozicije može se donijeti tek nakon otvaranja zračnice, izmjera površine ventilnih otvora, skidanja sviralnih greda i uvida u put zraka od ventila na matičnoj ploči do svirala na sviralnim gredama.

Procjena mogućnosti uspješne restauracije i rekonstrukcije instrumenta

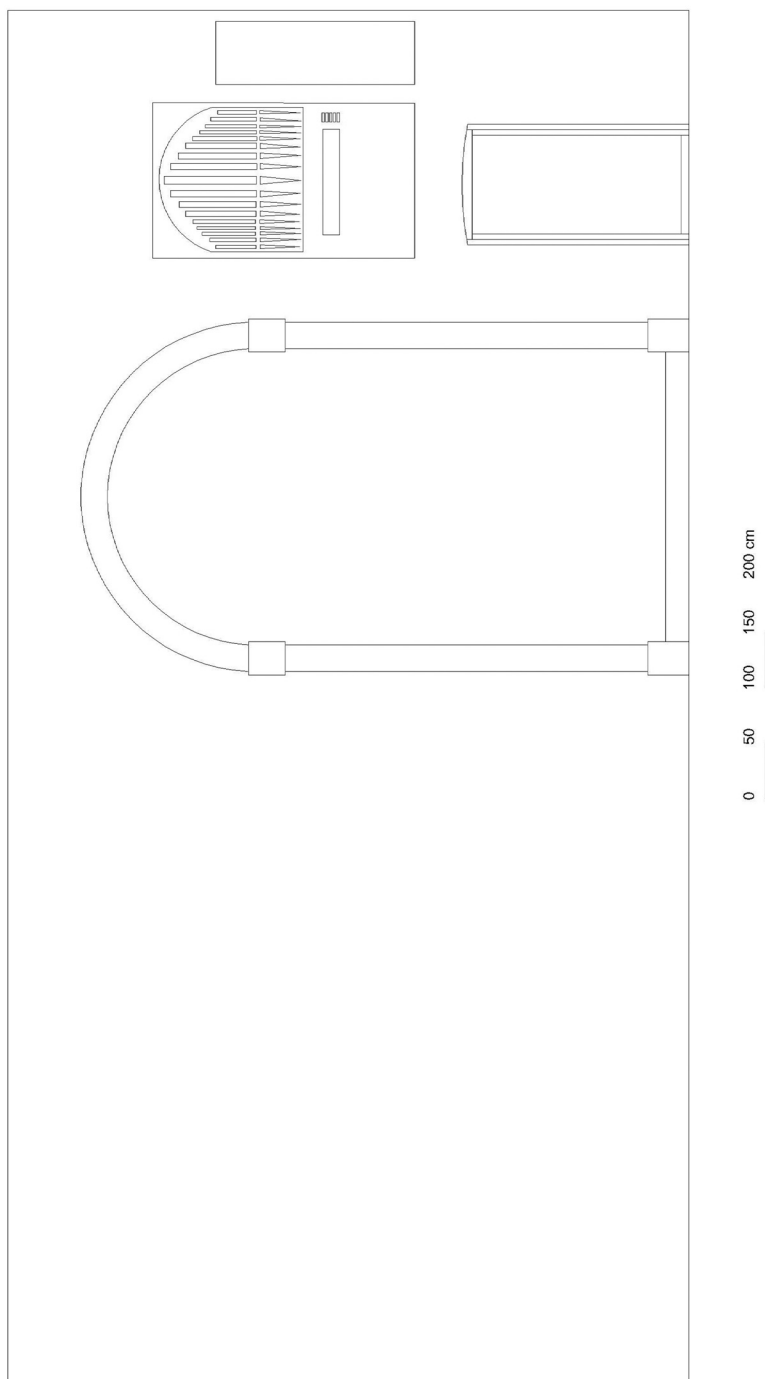
Sačuvana supstanca orgulja iz 16. stoljeća na Glavotoku pruža dovoljno podataka koji omogućuju uspješnu restauraciju i argumentiranu rekonstrukciju nedostajućih dijelova glazbenog ustroja. Za korektno utemeljenu rekonstrukciju foničkog materijala kao predložak mogu poslužiti menzure svirala restauriranih orgulja Nikole Lupinija iz 1640. godine, koje se sada nalaze u crkvi Sv. Duha u Šibeniku,

Sl. 11. Drvena svirala

ili menzure izmjerene na renesansnim orguljama u crkvi Gospe od Šunja na Lopudu.⁵ Rekonstruirano kućište trebalo bi biti plošno, bez posebno apliciranih ukrasnih detalja. Konzervatorski izazov bit će donošenje odluke o načinu zatvaranja prospekta orgulja. Moguća su dva rješenja, tekstilnom zavjesom (roletom) ili drvenim dvokrilnim vratnicama. U oba slučaja trebat će riješiti pitanje uzorka tkanine, odnosno izgleda unutarnjeg i vanjskog oslika prednjih vratnica.

⁵ Menzure svirala oba instrumenta izmjerio je Božidar Grga.

Sl. 12. Skica položaja orgulja na sjevernom zidu

Zaključak

Sačuvani ostaci orgulja s pet (5) registara koje je 1691. godine kao rabljene za franjevački samostan na Glavotoku kupio o. Francesco de Poppe pripadaju grupi najstarijih instrumenata u Hrvatskoj. Tu grupu čine sljedeći instrumenti:

- 1) Lopud, crkva Gospe od Šunja, orgulje, nepoznati graditelj, 16./17. stoljeće, *nisu restaurirane*,
- 2) Šibenik, crkva Sv. Duha, Nikola Lupini, 1640., *restaurirane*,
- 3) Lepoglava, župna crkva Bezgrešnog začeća BDM, orgulje Johannes G. Freundt, 1649., *restaurirane*,
- 4) Glavotok, franjevački samostan, orgulje, nepoznati graditelj, prije 1691. godine, *nisu restaurirane*,
- 5) Kotari, franjevački samostan, Johann Faller (?), 1696., *restaurirane*.

Restauracijom glavotočkih orgulja s obveznim rekonstrukcijskim radovima kako na orguljama tako i na sjevernom zidu crkve, gdje bi trebalo ponovno otvoriti nišu te napraviti pripadajući balkon za orguljaša, dobio bi se važan uvid u glazbenu praksu u Hrvatskoj tijekom 16. i 17. stoljeća. Posebno valja naglasiti da bi se tom restauracijom na najbolji mogući način dokazala uključenost franjevaca trećoredaca u glazbenu praksu otoka Krka i hrvatskoga naroda u prvoj polovici 17. stoljeća.

LITERATURA

IVANČIĆ, Stjepan M., *Povjestne crte o samostanskom III. Redu sv. o. Franje po Dalmaciji, Kvarneru i Istri i poraba glagolice u istoj redodržavi*, Zadar: Odlikovana Tiskarna E. Vitaliani, 1910.

Emin ARMANO

The lost pipe organ of Glavotok

Summary

During work on the roof of the Church of St. Mary at Glavotok, the remains of a pipe organ purchased in 1691 and another organ built in the 18th century were found in the church's attic. Thanks to a translation of a document dated 1691, it was possible to at least approximately ascertain a piece of the past of the instrument from the 17th century. An examination of the remains of the organ purchased in 1691 was conducted from 14 to 17 June 2018. On that occasion, a series of interesting construction details were noted that merited the attention of pipe organ experts as well as action by the agency in charge of cultural heritage protection. Following a thorough analysis of the preserved pieces, it will be possible to evaluate the discovered artefact with greater certainty within the framework of the rather modest number of preserved pipe organs in Croatia dating to the 16th and 17th centuries. For now, it may be stated that these remains are part of the oldest pipe organ on the island of Krk and among the oldest in Primorje-Gorski Kotar County and the Republic of Croatia as a whole. These facts served as a sufficient impetus to draft a study that proposes the restoration of the existing pieces of the organ as well as the reconstruction of those parts that are missing. The study was submitted to the monastery at Glavotok and the relevant Conservation Department in Rijeka. On that basis, a tender may be conducted to select a pipe organ workshop which, in collaboration with experts, would carry forward the planned restoration/reconstruction works. The final and desired result is the installation of the restored instrument in the church for which it had originally been purchased.

Keywords: Glavotok, Capo di Veglia, Francesco de Poppe, Franjo Depope, pipe organ, *organo*, Glavotok pipe organ.